

5. Патрушев В.Д. Свободное время горожан в 1986 и 1995 годах // Социс. – 1997. – №7.
6. Піча В.М. Культура вільного часу: Філософсько-соціологічний аналіз. – Львів: Світ, 1990.
7. Про становище сімей в Україні: Державна допомога за підсумками 2000 року / А. С. Вегера та ін; Український інститут соціальних досліджень. – К.: Шкільний світ, 2002.
8. Проневская И. Образ семьи в средствах массовой информации // Вестник МУ: Социолог. и политолог. – 2003. – №4.
9. Цимбалюк Н., Яковенко Ю. Еволюція дозвілля в контексті соціологічних категорій // Психологія і суспільство. – 2004. – №2.

А н о т а ц и я

У статті розглядаються різноманітні аспекти сімейного дозвілля, окреслюються проблеми його організації та модифікації в сучасних умовах розвитку українського суспільства, пропонуються оптимальні шляхи забезпечення сімейного дозвілля як одного із елементів стабільності сімейного інституту.

Ярошенко А.О.
Національний педагогічний університет
імені М.П.Драгоманова

ГУМАНІЗАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ОСВІТИ: ФІЛОСОФСЬКО-ПЕДАГОГІЧНІ РОЗДУМИ

Як підкреслюють учені, ХХІ століття має стати унікальним з погляду практичної реалізації людських цінностей. Воно буде століттям сталого людського розвитку цивілізованих країн і прагнення країн, що розвиваються, наблизитися до цього ідеалу [2, 9].

Для системи освіти важливою є її гуманітарна складова – предмети, що несуть і формують знання про людину і суспільство, історію і культуру, моральні цінності і т.д. І хоч представники так званих “точних наук” практично завжди підкреслюють пріоритети “свого” циклу знань, ніхто з реалістично мислячих педагогів і вчителів не заперечує ролі гуманітарного блоку освіти.

Актуальність розробки концепції гуманітарної освіти в Україні викликана невідповідністю запитам особистості, суспільства, потребам та світовим досягненням, соціальному престижу освіченості та інтелектуальної діяльності. Тому сьогодні постають задачі проаналізувати гуманітарну складову системи освіти, де йдеться про формування світогляду, ціннісних орієнтацій, загальної культури, моральної та громадської позиції особистості.

Гуманізація освіти, постає такою ж, як і фундаменталізація стратегічною лінією і водночас філософсько-методологічним принципом її розвитку в ХХІ столітті. Як зазначає В.П. Андрущенко: “Усім своїм змістом українська освіта має бути спрямована на людину у всій повноті її природного і суспільно-індивідуального буття. Інтереси людини, її щастя, добробут, здоров’я, благополуччя – понад усе, незалежно від того, яка

проблема – економічна, природнича, соціально-політична чи соціокультурна – розглядається в будь-якому навчальному предметі” [2, 13].

Дана проблема знайшла широке відображення в працях В.П. Андрущенка, С.І. Гессена, В.В. Давидова, М.Б. Євтуха, І.А. Зязюна, В.С. Лутая, М.І. Михальченка та ін.

Усі ми повинні зрозуміти одне: предметність без людини не існує. За кожним предметом стоять ті чи інші людські інтереси. Як правило, вони суперечливі. Не всі з них відповідають високому ідеалу людини і людяності. Тому гуманістично спрямованою й визначеною може вважатися лише та освітня діяльність, у якій учитель чи педагог зуміє не просто ознайомити, але й переконати учня в моральності й життєдайності саме гуманістичних інтересів, які, хоч і важко, все ж прокладають собі дорогу через весь суперечливий спектр ставлення людини до природи, суспільства (інших людей) і до самої себе.

Сучасні та майбутні кризи (екологічна, демографічна, освітня, продовольча, міжнаціональна та ін.) не можуть бути подолані без суттєвої переорієнтації цінностей суспільної свідомості. Таким чином, необхідність вирішення глобальних проблем підштовхує до того, що раціональне освоєння сфери світогляду і цінностей повинно розпочатися якомога раніше.

Цінності змінювались, змінюються і будуть змінюватися, хочемо ми того чи ні. Протягом своєї історії люди послідовно переводять умови і форми свого життя із сфери традиційної заданості в сферу свідомого освоєння і конструювання. Це приходило з формами господарювання, правом, відношенням до влади, з картиною світу. Немає причин, які б перешкоджали включенню в цей ряд також світогляду, моралі і цінності. Як слушно підкреслює російський дослідник з аксіології М.С. Розов: “...хочемо ми того чи ні, рано чи пізно, цінності не просто будуть стихійно змінюватися, але раціонально освоюватися, коректуватися і конструюватися” [5, 112].

В умовах колишнього СРСР уся гуманітарна освіта базувалася на марксистській ідеології. Її своєрідними опорами були принципи визначальної ролі суспільного буття по відношенню до суспільної свідомості, матеріального виробництва в житті суспільства, ролі народних мас у класовій боротьбі, революції як “локомотива історії”, послідовної зміни суспільно-економічних формацій і принципу партійності, який зобов’язував суспільствознавців вести дослідження і викладати гуманітарні предмети з чітких класових позицій, давати належну оцінку суспільним явищам і процесам, відстоювати ідеали та духовні цінності соціалізму. Пізнання та практика зумовлюють необхідність переосмислення цих опор. Це означає переосмислення методології соціального пізнання і, відповідно, трансформації всієї системи гуманітарної освіти.

На думку В.П. Андрущенка: “Переосмислення слід вести з урахуванням пізнавального досвіду західних теоретиків, вітчизняних фахівців, усіх тих мислителів, хто висловив (чи намагався висловити) своє оригінальне світосприйняття і світобачення. При цьому ми змушені відмовитися від авторитетів не в плані відокремлення від їх

праць, а з метою налагодження рівноправного діалогу з “класиками”, як колишніми, так і сучасними. Цього потребує нова епоха – епоха зламу тисячоліть і радикальних суспільних трансформацій” [1, 123].

Потреба впровадження концепції гуманітарної освіти обумовлена необхідністю приведення гуманітарної освіти і виховання студентів до такої системи ціннісних орієнтацій та соціальних нормативів, які визначають поступ людської цивілізації в третьому тисячолітті. Свідома діяльність індивіда, який прагнучи створити нову реальність, керується критеріями знання, професіоналізму, усвідомленням власної відповідальності як за себе, так і за суспільство в цілому – одна із домінуючих тенденцій сучасності.

Гуманітарна освіта найбільш повно втілює в собі сенс загальнолюдської освіти. Вона має певні структурні рівні, які охоплюють необхідні основи загального та спеціального розвитку особистості.

Загальнолюдською характеристикою є діяльна причетність до певної сфери культури, професії, спеціальності. На думку вчених в реальному житті така модель фахівця-випускника ВНЗ була зміненою. Вищі навчальні заклади готували, насамперед, фахівців-професіоналів. Розвиток особистості, її духовних сил, моральних якостей залишався поза увагою [3, 234].

Ця проблема збігається з іншою суспільною закономірністю: гуманітарна освіта в Україні має бути національною за характером. Вона спрямована на утвердження українського народу як рівного з-поміж інших народів світу, народу, що має свою історію, культуру, державу і прагне жити у співдружності з усіма країнами. Вона не переслідує мету возвеличення українства над іншими народами, не має агресивних потягів, не спрямована на припинення чи пригнічення інших етносів, народностей, націй.

Гуманітарна освіта – це виховання на основі глибоких національних традицій, світових стандартів та гуманістичних цінностей. Вузівська освіта покликана ознайомити студентів з накопиченим світовим знанням про людське суспільство, місце й соціальне призначення особистості, з сутністю культури як світу людини. Важливість функції цієї освіти полягає у вихованні гуманістичних якостей у молоді: людяності, поваги до людей, людської гідності, культури спілкування, цивілізованого співжиття. Ось чому гуманітарна освіта визначається як навчально-виховний процес викладання та засвоєння гуманітарних дисциплін, серед яких є історичні, філософські, політологічні, економічні, соціологічні, культурологічні, філологічні, українознавчі, психолого-педагогічні та правознавчі дисципліни [7, 200].

Метою гуманітарної освіти є формування фахівців міжнародного рівня, створення нової генерації української інтелігенції й відродження національної самобутності. Важливим завданням гуманітарної освіти виступає впровадження у навчально-виховний процес принципово нових підходів до подолання професійної однобічності. Обов'язковим для цього процесу є зміцнення взаємозв'язків між гуманітарною, технічною і природничонауковою освітою; формування у майбутніх фахівців політичної

та естетичної культури.

Гуманітарна освіта підпорядкована цілеспрямованому втіленню у життя української ідеї, національної консолідації народу України і національної злагоди як провідних ідейних домінант цивілізованого розвитку суспільства. Тому одним з головних завдань гуманітарної освіти є формування національної гідності та самоповаги.

“Зазначені мета та завдання гуманітарної освіти можуть бути реалізованими, – на думку К.М. Левківського, – за умови дотримання таких наукових принципів, як фундаментальність, системність, єдність історичного і логічного, національного і загальнолюдського, суспільного і особистісного, теорії і практики навчання та виховання в їх людинотворчій орієнтації” [3, 234].

Фундаментальність спрямовує гуманітарну освіту на висвітлення (викладання, вивчення) найбільш вагомих наукових досягнень наукового пізнання, теорій, напрямів, шкіл, що набули світового значення, знайшли авторитетне практичне підтвердження.

Системність забезпечує висвітлення гуманітарного знання у розмаїтті взаємовідносин та взаємозв'язків усіх його складових частин, у зв'язках з досягненнями гуманітарних, природознавчих, технічних, технологічних наук. Цей принцип забезпечує цілісність гуманітарної освіти як єдиного комплексу спеціалізованого знання про суспільство, державу, людину і культуру з уроками історії, поступом цивілізації.

Принцип єдності логічного та історичного характеризує співвідношення реального суспільного поступу і його відображення в теоретичному мисленні та навчально-виховному процесі, зобов'язує до всебічності, повноти вивчення й висвітлення проблем людини.

Принцип єдності національного та загальнолюдського спрямовує гуманітарну освіту на об'єктивне висвітлення особливого і загального в історії та культурі народів світу, сприяє усвідомленню долі, історичної місії свого народу, вивченню і висвітленню рідної історії та історії наших країн, застерігає навчально-виховний процес від нігілістичних збочень, нехтування надбання світової та національної гуманітаристики. Єдність суспільного та особистісного орієнтує навчально-виховний процес на висвітлення органічного взаємозв'язку людини, суспільства і культури, взаємин особистостей як суб'єктів суспільно-історичної практики.

Принцип єдності теорії та практики засвідчує факт взаємозалежності гуманітарної теорії і соціальної практики, відіграє активну роль гуманітарної теорії у справі вдосконалення суспільного життя, сприяє формуванню громадянської позиції особистості, що навчається.

Вся гуманітарна освіта пронизана принципом єдності навчання та виховання, оволодіння особистістю науково-гуманітарними знаннями та виховання її як людини і громадянина, патріота України. Ця вимога забезпечується єдністю всіх ланок навчально-виховного процесу, всіх освітніх установ та організацій.

Гуманітарна освіта в Україні носить людинотворчий характер. Пропаганда засобами гуманітарного навчання насильства, жорстокості, війни, людиноненависницьких теорій, а

також антидержавних поглядів не сумісна з її сутністю і призначенням. Безперечно, демократична держава, Україна, ґрунтується на визнанні громадянина як найвищої цінності суспільства, як суверенної особистості, що повністю розпоряджається плодами своєї праці, користується найширшими правами та свободами, на забезпеченні рівних можливостей для всіх як основи соціальної справедливості [6, 260].

Мета та принцип гуманітарної освіти об'єктивно вимагають удосконалення її структури та змісту. Останнє в Україні визначається науковими здобутками в галузі гуманітарного знання та соціальної практики, цивілізованим досвідом людства, надбанням національної та зарубіжної культури, а також її загальною спрямованістю на всебічний розвиток людини, виховання свідомого громадянина, патріота своєї Батьківщини, розповсюдження та пропаганду гуманістичних цінностей.

Гуманітарна освіта спрямована на збереження і зміцнення традицій, єдності поколінь, етносів, націй і народностей, що живуть в Україні та є її повноправними суб'єктами; на подолання існуючого ідеологічного вакууму, перегляд соціокультурних цінностей, пом'якшення духовного дискомфорту людини "перехідного суспільства"; на руйнування комплексу меншовартості, на згуртування, об'єднання людей, забезпечення їх цивілізованого спілкування.

Гуманітарна освіта формує повагу до людини, людства, народу, націй і держави, культури і моралі, повагу до батьків, до сім'ї і громадян, влади і загальнонародних святинь. Вона базується на визнанні цінності кожної людини, свободи її індивідуального вибору, права особистості на власну самореалізацію за умовами її соціальної та етичної значущості.

Гуманітарна освіта в Україні складається з світоглядно-філософської, соціально-політичної, соціологічної, історичної, культурологічної, філологічної, українознавчої, еколого-природничої, політекономічної, економічної, психолого-педагогічної підготовки та правової, етичної та естетичної освіти.

Гуманітарна освіта здійснюється відповідно до вимог, передбачених методичними рекомендаціями Міністерства освіти України, а також урахуванням особливостей, що обумовлені її статусом, специфікою, рівнем акредитації закладу [3, 239]. Головною ознакою сучасної методики є "розкріпачення" мислення учасників навчально-виховного процесу, забезпечення самостійності мислення, здатності приймати нестандартні рішення (інноваційний стиль мислення), вільно орієнтуватися в складних обставинах суспільного та особистого життя.

Вищі навчальні заклади самостійно визначають і використовують різноманітні форми і методи гуманітарної освіти: тематику наукових досліджень, методику вивчення, навчальні курси та спецкурси, послідовність їх викладання. Разом з цим вони зобов'язані дотримуватися державних стандартів рівнів освіти, які гарантують необхідний обсяг та структуру знань, опанування яких дає можливість випускникам отримати диплом загальнодержавного зразка, як свідоцтво фахової підготовки.

Особливу відповідальність за реформування системи гуманітарної освіти,

піднесення її ефективності несуть вищі навчальні заклади і кафедри гуманітарного профілю, професорсько-викладацький корпус, фахівці викладачі гуманітарних дисциплін, які, насамперед, покликані професійно і творчо розвивати цю концепцію, здійснювати її практично з навчально-виховними і науково-дослідними процесами.

Тому актуальним завданням є підготовка сучасних кадрів викладачів-гуманітаріїв з числа фахівців, а також удосконалення системи підвищення кваліфікації і перекваліфікації викладачів. Основним принципом кадрового забезпечення гуманітарної освіти є професіоналізм у поєднанні з високими морально-етичними якостями викладача.

Система підготовки і перепідготовки кадрів гуманітарної освіти повинна враховувати не тільки сучасні, але й перспективні реалії розвитку суспільства. Отже система гуманітарної освіти в Україні найбільш повно здатна виконати роль невід'ємного, життєдайно впливаючого на всі сфери життя суспільства, культурного чинника, носія інтелектуальних, моральних, художніх, національних цінностей, забезпечуючи спадкоємність минулого, теперішнього та майбутнього, стабілізуючи суспільство в періоди соціальних потрясінь.

Комплексний, багатоаспектний характер даної проблеми, що має широке соціальне значення, зумовлює необхідність її вирішення не тільки у ВНЗ, але й поза їх межами. Ідея інтелектуально-творчого розвитку особистості є засадничою для всіх освітніх ланок (дошкільні заклади, школи, ліцеї, технікуми, коледжі, ВНЗ, центри перепідготовки та підвищення кваліфікації).

В результаті проведених соціально-філософських та етичних досліджень сучасних вимог визначені головні цінності до гуманітарної освіти:

- відповідальність за загальнозначимі цінності;
- вільний світогляд самовизначення;
- загальнокультурна компетентність;
- особиста самоактуалізація в культурі та житті.

“Метою освіти, – на думку С.І. Гессена – є культурні цінності, до яких в процесі освіти повинна бути залучена людина. Які науки досліджують культурні цінності, встановлюють закони тих цінностей, класифікують їх, визначають взаємні їх відношення між собою? Після всього сказаного нами вище про культурні цінності неважко побачити, що цими науками є різні відділи філософії... Таким чином, кожній культурній цінності відповідає певний розділ філософії і навпаки: скільки відділів філософії, стільки цінностей культури...” [4, 488]. Зупинимось на філософії освіти, стосовно соціальної філософії, яка починає свою діяльність у відірваності від реальних проблем освіти та освітньої політики. Це перша небезпека, яку ще можна назвати схоластичною інституалізацією. Перемогти це розщеплення можливо, тільки створивши логічні і соціальні механізми зв'язку. Логічний механізм призначений з'єднати загальні філософські ідеї посередництвом ланцюга конкретизацій з освітніми рішеннями, проектами і програмами реформ, практикою освіти і виховання. Цей механізм може запрацювати, коли буде підкріплений соціальними і економічними механізмами. Останній повинен

бути заснований на взаємному інтересі і взаємній залежності керівників сфери освіти, з одного боку і спеціалістів по філософії освіти – з іншого. Тільки спираючись на прошарок спеціалістів, задіяних в розробці освітніх рішень, може розвиватися “чиста” університетська чи академічна філософія освіти, стосовно соціальної філософії.

Інша небезпека полягає в примітивній ідеологізації філософії освіти. Освіта завжди була полем ідеологічних баталій, але якщо новий для нас напрямок “розійдеться” по непримиримих таборах релігійної, ліберально-західної, імперської, соціально-демократичної чи будь-якої іншої ідеології, то це загальмує розвиток філософських ідей на багато років.

Третя небезпека має вже внутрішній ідейний характер і базується на глибоко вкоріненому філософському уявленні про існування єдиної істини і відповідно єдиної “правильної” системи поглядів, наприклад, правомірної соціальної філософії, яку можна створити. Це уявлення відноситься до вихідних установок, які ні довести ні заперечувати неможливо. Між тим аналіз європейської традиції мислення філософського обґрунтування освітніх цілей хоч і не вирішує проблему, але проливає на неї деяке світло.

В філософії освіти можна виділити два аспекти: онтологічний і нормативно-ціннісний. В онтологічному аспекті трактуються фундаментальні категорії, які значимі для освіти: людина, культура, знання, суспільство, діяльність, власне освіта. Онтологічний аспект служить джерелом і обґрунтуванням вихідних понять предметних наукових теорій в сфері освіти. Нормативно-ціннісний аспект визначає цінності, орієнтири, потреби, цілі, норми, принципи, які значимі для освіти.

Світоглядно-філософські дисципліни утворюють фундамент гуманітарної підготовки. Вони забезпечують органічну інтеграцію національної духовності в світову духовну культуру, допомагають оволодіти системою знань про закономірності, тенденції та перспективи соціального поступу. Пошук нової філософії освіти – це, безперечно, постійна класична проблема гуманітарної науки, яка гостро актуалізувалася сьогодні.

Формуючи нову філософію освіти, не можна не враховувати дію негативних факторів і цілеспрямовано будувати її на таких принципах, які по природі своїй здатні протистояти всездозволеності, розпусті та антигуманізму. Уявляється, що духовність, як суттєве мірило культури та інтелігентності, а також культурна лояльність, терпимість і сприйняття будь-яких культурно-історичних систем і цінностей, повинні стати атрибутивними ознаками, більш того – властивостями нової філософії освіти, яка реалізується в суспільстві сучасної України.

Освіта є механізмом відтворення людської життєдіяльності на індивідуально-особистісному і суспільному рівнях. Якщо індивідуальне в особистості, як правило, є неповторним і унікальним, то суспільне – тим, що делегується в освіту, як вимога конкретного історичного типу культури.

Філософія освіти визначає: по-перше, суспільну якість і значення освітнього ідеалу, що містить у собі “дух епохи”, по-друге, ефективність його реалізації педагогічними

заходами в умовах наявного типу культури, по-третє, відповідність цивілізаційним магістралям розвитку людства в загально-історичному аспекті.

Різниця та мінливість поглядів на кінцеву основу буття, до яких ми відносимо й освіту, починають визнаватися законними й нормальними. Однак філософам, як завжди, більш властиво і звично робити чергові спроби досягнення вічної та універсальної істини. В той же час усвідомлення необхідності різноманітності філософських ідей освіти, які розвиваються в людській цивілізації приводить до суттєвого перегляду професійних філософських задач. На перший план виходить співставлення накопиченого ідейного багатства філософії з проблемами і вимогами сьогодення.

Л і т е р а т у р а

1. Андрущенко В.П. Гуманітарна освіта на зламі тисячоліть: пошук нових підходів // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Філософія сучасної освіти та стан її розробки в Україні". – К.: ІЗМН, 1997. – С. 123.

2. Андрущенко В.П. Основні тенденції розвитку вищої освіти України на рубежі століть // Вища освіта України. – 2001. – №1. – С. 13.

3. Буцевицький В.С., Левківський К.М., Теліженко Л.В. Гуманітарна освіта в Україні: концептуальні засади та шляхи реалізації // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К.: Генеза, 1997. – С. 234.

4. Гессен С.И. Основы педагогики: Введение в прикладную философию: Учебное пособие для вузов. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 448 с.

5. Розов Н.С. Ценности в проблемном мире: философские основания и социальные приложения конструктивной аксиологии. – Н.: Изд-во Новосибирского ун-та, 1998. – С. 112.

6. Щербань П.М. Національне виховання в сім'ї. – К.: "Борівітер", 2000. – 260 с.

7. Ярошовець В.І. Специфіка викладання філософії на гуманітарних факультетах // Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. – К.: Генеза. – 1997. – С. 200.

*Стенико В.П.
Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова*

СОЦІАЛЬНА МОДЕРНІЗАЦІЯ: ФЕНОМЕН ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ

Середина ХХ століття є значною віхою у розвитку людства, тому що саме цей період пов'язують з процесами, які здобули назву "епоха модернізації". Протягом історично короткого часу стереотипи і цінності індустріального суспільства, які до цього домінували лише в деяких розвинутих країнах Європи і Північної Америки, стали стрімко поширюватися на інші країни, Але процес модернізації в різних культурно історичних регіонах відбувається з неоднаковою швидкістю і результатами. Деякі країни і цілі регіони досягли певних успіхів в цьому процесі, інші, навпаки, були відкинуті в